

PRZEGLĄD CZASOPISM

Liturgia Sacra 5 (1999), nr 2, s. 425-436

RIVISTA LITURGICA 1-4 (1999)

W bieżącym roku ukazały się trzy zeszyty periodyku „Rivista Liturgica” redagowanego w opactwie św. Justyny w Padwie. Pierwszy zeszyt nosi tytuł: *Questione di „riti”?* (*Pytanie o rytę?*). Drugi obejmuje dwa numery (2 i 3) i zatytułowany jest: *L' in-canto del rito* (*Piękno rytu*). Czwarty numer, noszący tytuł: *Letteratura liturgica* (*Literatura liturgiczna*), w całości prezentuje najnowszą literaturę liturgiczną.

We wstępie do pierwszego zeszytu wydawca, odwołując się do toczących się dyskusji wokół wprowadzania w życie reformy liturgicznej Soboru Watykańskiego II, zwraca uwagę na szereg ważnych, z punktu widzenia teologii liturgii, zagadnień. Przede wszystkim pyta: czy reforma liturgiczna to tylko problem rytów? Zwraca też uwagę, że jedność w wierze nie wyklucza wolności w rytach. Problem wydaje się bardzo ważny w kontekście różnych Kościołów lokalnych, często dalekich od kultury i zwyczajów zachodu. Brak syntezy między *lex credendi*, *lex orandi* i *lex vivendi* czyni z liturgii co najwyżej dobre przedstawienie teatralne. Pojawia się tu zagadnienie inkulturacji w liturgii. Następnie wydawca stawia pytania: w czym dziś powinna wyrażać się wierność Soborowi i jego liturgicznej reformie? Czy poprawne jest mówienie o dwóch rytach rzymskich: starym i nowym? A może należy widzieć tylko jeden ryt rzymski w dwóch różnych fazach jego historii? Wskazując w końcu na konieczność rozróżnienia między aspektem teologicznym i praktycznym omawianego problemu, zostaje podkreślone, że chodzi nie tyle o zagadnienie rytów i ich rygorystycznego przestrzegania, ale raczej o metodę teologiczną, w której nacisk położony jest na wychowanie do przeżywania i odkrywania misterium. Takie ujęcie zagadnienia rodzi konieczność odważnej i otwartej na rzeczywiste potrzeby wiernych formacji teologiczno-liturgicznej.

Wprowadzenie to pozwala lepiej zrozumieć przedstawione w części Studiów dwa artykuły. Autorem pierwszego artykułu zatytułowanego: „*Partecipazione*” e „*sacerdozio dei fedeli*” *L'apporto del vescovo Carlo Rossi nell'ambito della Commissione liturgica preparatoria del concilio Vaticano II* („*Uczestnictwo*” i „*kapłaństwo wiernych*” *Wkład biskupa Carlo Rossi w poszukiwania Komisji liturgicznej przygotowującej Sobór Watykański II*) jest Franco Magnani z Mantui. Biskup diecezji Biella Carlo Rossi (1890–1980), przewodniczący Centrum Akcji Liturgicznej (CAL) i członek papieskiej komisji liturgicznej przygotowującej Sobór Watykański II, był osobiście zaangażowany we wszystkie prace przygotowujące opracowanie i wydanie Konstytucji o liturgii. Szczególne znaczenie miał jego udział w pracach IX Podkomisji, która zajmowała się udziałem świeckich w świętej liturgii i określeniem podstawowych zasad teologicznych kapłaństwa wiernych. W dokumencie tejże Podkomisji, zatytułowanym *Sacerdotii fidelium principia statuuntur* i podpisanym przez biskupa Rossi, uczestnictwo wiernych w liturgii tłumaczone jest ich uczestnictwem w kapłaństwie ministerialnym, a więc w kapłaństwie Chrystusa. Oczywiście wyraźnie rozróżnia się kapłaństwo ministerialne, ustanowione przez Chrystusa i udzielane przez sakrament święceń od kapłaństwa wspólnego wiernych, które wynika z sakramentu chrztu. Tenże sakrament, wyciskając niezniszczalny „charakter”, wprowadza wiernych w kapłaństwo wspólne Mistycznego Ciała Chrystusa. Stąd wynika, że udział wiernych w liturgii nie może być więcej pasywny, lecz szczególnie aktywny. W dokumencie tym ukazane są również konsekwencje praktyczne i duchowe tych prawd teologicznych oraz możliwości uczestnictwa wiernych w liturgii. Nie wyklucza się udzielania osobom świeckim posług, które dotychczas nazywane były niższymi święczeniami. Rozważa się także wprowadzenie diakonatu stałego. Choć ostateczna redakcja dokumentu IX Podkomisji ominęła wiele z tych założeń, to jednak myśl biskupa Rossi okazuje się bardzo użyteczna do późniejszych poszukiwań w zakresie teologii liturgii.

W drugim artykule Silvano Maggiani z Rzymu porusza zagadnienie *Il „carattere sacramentale” in alcuni „Ordines”*: *della riforma liturgica conciliare* („*Charakter sakramentalny*” w niektórych „*Ordines*” *soborowej reformy liturgicznej*). Autor zwraca uwagę, że we współczesnej teologii, w traktatach z dziedziny sakramentologii, zwłaszcza o sakramentach, które przyjmuje się tylko raz w życiu (chrzest, bierzmowanie i święcenia), bardzo często problem „charakteru” sakramentalnego nie jest w ogóle poruszany. Niektórzy teologowie, np.: M.J. Scheeben, K. Rahner, E. Schillebeeckx, bazując na teologii scholastycznej, pogłębiają naturę i wymiar tego charakteru. Profesor Maggiani w swoim studium przedstawia najpierw syntezę nauczania Kościoła o charakterze sakramentalnym otrzymywanym w chrzcie, bierzmowaniu i święceniach. Następnie ilustruje, jak w świetle semantyki charakteru sakramentalnego należy czytać księgi liturgiczne zawierające wspomniane sakramenty. Stawia pytanie: w jaki sposób i czy te *ordines* odnoszą się, wyrażają, wspominają w jakichkolwiek wyrażeniach werbalnych, bądź niewerbalnych, pośrednio lub bezpośrednio rzeczywistość charakteru sakramentalnego? W ostatniej części

swojego artykułu, w świetle przedstawionej metody, analizuje poszczególne obrzędy sakramentów chrztu, bierzmowania i święceń. W zakończeniu autor stwierdza, że odnowione obrzędy sakramentów chrztu, bierzmowania i święceń, choć nie zawierają pełnej i określonej doktryny, znają pojęcie efektu stałego, świętego charakteru, który sprawia ich niepowtarzalność. Niezarty charakter sakramentalny należy odczytywać w świetle przymierza Boga z ludźmi.

W artykule *La riforma del rito italo-bizantino nel monastero di Grottarerrata (Reforma rytu włosko-bizantyjskiego w monasterze w Grottaferata)* Stefano Parenti z Papieskiego Instytutu Liturgicznego w Rzymie przedstawia wspólnotę monastyczną o tradycji bizantyjskiej, powstałą w Grottaferata w 1004 r. Wspólnota mnichów kryptowych zamieszkująca w tym monasterze zalicza się do Kościoła wschodniego katolickiego. Opisana jest także ich własna liturgia, nazywana włosko-grecką lub włosko-bizantyjską. Autor dość szczegółowo prezentuje powstanie i rozwój tej tradycji liturgicznej i księgi przez nią używane. Szczególnie wiele miejsca poświęca ostatniej reformie liturgicznej, rozpoczętej w 1994 r., która ma być powrotem do źródeł, czyli odkryciem dziedzictwa, które czyni ten monaster i jego liturgię czymś wyjątkowym i niepowtarzalnym.

Jerko Valkovic z Rzymu w artykule *Teletrasmissione della ritualità eucaristica. L'esperienza della Germania (Transmisje telewizyjne obrzędów eucharystycznych. Doświadczenie niemieckie)* prezentuje doświadczenie transmitowania przez telewizję niemiecką celebracji liturgicznych. Praktyka, która trwa od ponad czterdziestu lat, oprócz pozytywnych głosów, wzbudza także wiele kontrowersji i dyskusji. W pierwszej części artykułu przedstawione są początki i rozwój transmitowanych przez telewizję celebracji liturgicznych. Następnie autor w detalach prezentuje różne pozytywne i krytyczne opinie dotyczące tychże transmisji. Ogólnie można powiedzieć, że dyskusje dotyczą dwóch problemów: ukazywania najważniejszych tajemnic chrześcijańskich niewierzącym, co może być swego rodzaju profanacją *sacrum* oraz uczestnictwa wiernych, czyli, czy można mówić o uczestnictwie we Mszy św. oglądając jej transmisję. Powstaje także problem wpływu mediów na charakter liturgii. W ostatniej części artykułu przedstawione są dwa dokumenty Konferencji Episkopatu Niemiec dotyczące omawianego zagadnienia.

Artykuł Adele Colombo *L'eucaristia come dono. Confronto con le tesi antropologiche di René Girard (Eucharystia jako dar. Konfrontacja z tezami antropologicznymi R. Girard)* jest konfrontacją z antropologicznymi tezami dotyczącymi Eucharystii jako Ofiary. Po syntetycznym przedstawieniu myśli francuskiego antropologa R. Girarda, ukazana zostaje oryginalność Ofiary Chrystusa, uobecnianej we Mszy św. autor podkreśla, że nie można stawiać na jednej linii Ofiary Jezusa i ofiar składanych w innych religiach prymitywnych. Ta oryginalność zawiera się w źródle i naturze Ofiary Jezusa, a także w jej wymiarze zbawczym. Wyjątkowość tę podkreślają teksty liturgiczne, a zwłaszcza modlitwy eucharystyczne, w których Ofiara Jezusa charakteryzuje się wolnością i miłością.

W tzw. „Notach” znajduje się artykuł jezuitę z Turynu Eugenio Costa zatytułowany *L'ospitalità liturgico-musicale nel quadro dell'odierna mobilità umana* (*Gościnność liturgiczno-muzyczna w kontekście współczesnej mobilności ludzkiej*). Charakteryzując bardzo ogólnie różne motywy podróŜowania i przemieszczania się ludzi we współczesnym świecie, autor przypomina, że „*Homo viator*” był zawsze widziany jako figura Kościoła. Ponieważ dziś przemieszczanie się z miejsca na miejsce stało się faktem masowym, należy zastanowić się nad formami przyjęcia, przynależności, gościnności, potrzeby inkulturacji. Według autora artykułu szczególne zadania ma w tych dziedzinach Kościół i jego liturgia. Zostają przedstawione niektóre zasady i propozycje pomocne w przygotowaniu liturgii i śpiewów liturgicznych dla wspólnot mieszanych.

Dossier pierwszego zeszytu nosi tytuł *Quando l'omelia fa problema* (*Kiedy homilia staje się problemem*). Wielu autorów, m.in.: P. Braido, A. Amato, M. Sodi, A.M. Triacca, prezentuje w sposób tematyczny nowy słownik homiletyczny: *Dizionario di omiletica*, wydany przez Elle Di Ci (Leumann–Torino) i przez Velar (Gorle–Bergamo). Słownik liczy 1728 stron i zawiera 398 haseł.

W ostatniej części pierwszego numeru zamieszczone są komunikaty z różnych sympozjów liturgicznych: *La confermazione: il dono dello Spirito per la vita della Chiesa* (*Bierzmowanie: dar Ducha dla życia Kościoła*), Ancona-Fermo, 21–22 kwiecień 1998 r. (M. Florio); *Mistica e ritualità: mondi inconciliabili?* (*Mistyka i obrzędowość: światy nie do pogodzenia?*), Torreglia (Padwa), 4–6 maj 1998 r. (A. Gherisi); *L'adeguamento liturgico delle chiese: una questione di fedeltà ecclesiale* (*Adaptacja liturgiczna kościołów: kwestia wierności kościelnej*), Mantova, 13 maj 1998 r. (F. Magnani); *L'arte del celebrare* (*Sztuka celebracji*), Brescia, 30 sierpień–4 wrzesień 1998 (A. Lameri).

W kontekście zauważalnego kryzysu muzyki kościelnej i wprowadzania do liturgii nowych form muzycznych „*Rivista Liturgica*”, jako periodyk liturgiczny, poświęciła drugi, podwójny zeszyt zagadnieniom muzyki i śpiewu liturgicznego. Zeszyt ten stanowi owoc prac IV Seminarium organizowanego przez Urząd papieskich celebracji liturgicznych w świetle zbliŜającego się Roku Jubileuszowego, które odbyło się na Watykanie w dniach od 5 do 7 października 1998 r. We wstępie opublikowane zostały fragmenty wystąpienia ceremoniarza papieskiego Piero Mariniego wygłoszonego na tymże Seminarium.

W rubryce *Studiów* znajduje się sześć artykułów. W pierwszym z nich zatytułowanym *Musica e liturgia. Dalla Sacrosanctum concilium al Repertorio nazionale dei canti liturgici. Per una rilettura musicologico-liturgica di documenti ufficiali e Praenotanda* (*Muzyka i liturgia. Od „Sacrosanctum concilium” do repertuaru narodowego śpiewów liturgicznych. Dla ponownego odczytania muzyczno-liturgicznego dokumentów oficjalnych i Praenotandy*) Daniele Sabaino z Cremony syntetycznie przypomina oficjalne dokumenty Kościoła na temat muzyki kościelnej. Omawia także wstępy do różnych ksiąg liturgicznych i do wznowionego zbioru

pieśni liturgicznych obowiązujących w Kościele włoskim. Może on stanowić dobry przykład inkulturacji w zakresie muzyki i śpiewu. Zauważa przy tym, że oprócz kontynuacji i zgodności z oficjalnymi dokumentami Kościoła można zauważyć pewne *novum* w terminologii. Używa się pojęć „muzyka liturgiczna” i „muzyka nie-liturgiczna” zamiast muzyka *sacra-profana*. Poza tym nie należy w takim rozróżnieniu widzieć przeciwstawnych biegunów, ale trzeba zawsze uwzględniać warunki kulturowe danej wspólnoty.

Jezuita Eugenio Costa z Turynu w swoim artykule *Produzione e appropriazione. Contesti, intermediari, condizionamenti* (*Tworzenie i dostosowanie. Konteksty, pośrednicy, uwarunkowania*) zwraca uwagę, że droga od powstania utworu muzycznego przeznaczonego do liturgii do jego wykonywania w poszczególnych wspólnotach lokalnych stanowi długi proces, w którym należy uwzględnić pewne linie, obejmujące konteksty kulturowe i kościelne, kompozytorów i autorów tekstów, edytorów, sposoby rozpowszechniania, animatorów, wykonawców i w końcu członków zgromadzenia liturgicznego. Biorąc pod uwagę powyższe uwagi, została przedstawiona aktualna sytuacja we Włoszech. W zakończeniu podkreśla się, że w dziedzinie muzyki i śpiewu kościelnego zrobiono wiele w Italii, jednak tworzenie nowych i dobrych pieśni liturgicznych oraz ich wydawanie nie rozwiąże problemu pewnego kryzysu w tej dziedzinie. Potrzeba ogromnego zaangażowania ze strony poszczególnych wspólnot parafialnych, gdzie przygotowane i opracowane propozycje powinny stać się czymś żywym.

Na podstawie własnego doświadczenia jako kompozytora, animatora i człowieka modlącego się, Paolo Rimoldi z Tradate w studium *Parole e musica. Problemi e prospettive del rapporto tra liturgia e „arti del suono”* (*Słowa i muzyka. Problemy i perspektywy raportu między liturgią i „sztukami dźwięku”*) syntetycznie przedstawia otwarte problemy i potrzeby związku liturgii i muzyki we współczesnych czasach. Autor podkreśla, że niektóre problemy i potrzeby istniały także w innych epokach. W poszukiwaniu słusznych dróg, którymi powinna kierować się twórczość muzyczna przeznaczona do liturgii należy zwrócić uwagę na następujące aspekty: poezja i liturgia, treści ludzkie i boskie, czyli wyływające z wiary, związek liturgii z kulturą muzyczną, estetyczna jakość i używanie historycznego dziedzictwa, aktywne i świadome uczestnictwo wiernych w liturgii, które wyraża się także w śpiewie.

Felice Rainoldi z Como w swoim artykule *I testi liturgici nei diversi contesti celebrativi: testi e contesti* (*Teksty liturgiczne w różnych kontekstach celebracyjnych: teksty i konteksty*), po precyzyjnym wyjaśnieniu pojęć „tekst” i „kontekst” wskazuje na zasady interpretacji tekstów liturgicznych. Do tekstów liturgicznych zalicza także partyturę muzyczną i podaje zasady jej tworzenia, aby rzeczywiście mogła służyć liturgii. Następnie dokonuje przedstawienia oficjalnych ksiąg zawierających śpiewy liturgiczne. Mając na uwadze różne konteksty, w jakich mogą być używane owe księgi, stawia szereg pytań dotyczących ich znaczenia i przydatności w określonych wspólnotach kościelnych. W dalszej części autor ukazuje zasady prak-

tycznego wykonywania liturgicznych tekstów muzycznych. Zwrócenie uwagi na wszystkie konteksty używanych tekstów, w tym także pieśni pozwala na harmonizację całej celebracji liturgicznej.

Kolejne studium zatytułowane *Ministero e ministri del canto. Preparazione e compiti (Posługa i posługujący śpiewu. Przygotowanie i zadania)*, autorstwa Giovanni M. Rossi z Bolonii, ukazuje śpiew w liturgii jako służbę. Śpiew według oficjalnych dokumentów Kościoła ma służyć liturgii. Pośród posługujących śpiewem wymienia się: zgromadzenie liturgiczne, przewodniczącego zgromadzenia, diakona, lektora, psalmistę, chór, animatora liturgicznego. Następnie omawiane są szczegółowe zadania wyżej wymienionych posługujących. W ostatniej części swojego artykułu autor mówi o konieczności dobrego przygotowania wszystkich posługujących w śpiewie, które powinno obejmować znajomość różnych form celebracji liturgicznych, znajomość technik wokalnych używanych w różnych częściach Mszy św. Na zakończenie autor zwraca uwagę, że zdolności głosowe i ich wykorzystanie powinny być znakiem w celebracjach świętych misteriiów.

Massimo Palombella w artykule *L'organo e gli altri strumenti per il canto e i solisti (Organy i inne instrumenty dla śpiewu i solistów)*, wychodząc od teologicznego sensu liturgii, podkreśla, że muzyka nie jest tu czymś marginalnym, ale przeciwnie, stanowi jej istotny element. Liturgia bez muzyki traci swój wymiar kosmiczny, antropologiczny, a także wymiar zbawczy zostaje w pewien sposób zubożony. Muzyka instrumentalna stanowi istotną część liturgii, a instrumenty muzyczne nie służą tylko jako akompaniament dla śpiewu, lecz mogą istnieć w pewnej autonomii. Podkreśla się, że nie tyle istnieje problem jakich używać instrumentów muzycznych (nie istnieją instrumenty ściśle *profani*), ale raczej jak ich używać, by służyły liturgii. Według autora wszystko służy jak największej asymilacji elementów świata i przetworzeniu ich w uwielbienie Boga.

W dziale *Noty* zamieszczono siedem artykułów, które zostały wygłoszone na wspomnianym wyżej Seminarium naukowym na Watykanie. Pierwszy artykuł nosi tytuł *Liturgia della Parola e canto (Liturgia słowa i śpiew)*, a jego autorem jest Antonio Parisi z Bari. Odkryciem *Vaticanum II* jest dowartościowanie w liturgii słowa Bożego, które może być również proklamowane śpiewem. Pojawia się jednak problem „głosu i słuchu liturgicznego”, które powinny pomagać w modlitwie i medytacji świętych tekstów. W zasadniczej części swojego wystąpienia autor omawia poszczególne elementy Liturgii słowa i wskazuje praktyczne możliwości głoszenia słowa Bożego śpiewem. Zwraca także uwagę na istniejące zagrożenia i problemy. Celem publicznej proklamacji nie jest lektura sama w sobie, ale jej słuchanie i odbiór przez konkretne zgromadzenie. Ta zasada obowiązuje przy wyborze: śpiewać czy czytać?

Kolejne artykuły dotyczą śpiewów mszalnych. W pierwszym Paul Inwood przedstawia śpiewy procesyjne (*I canti procesionali*). Omawiając trzy procesje mszalne, czyli *Introitus, Offertorium, Communio*, podaje zasady doboru odpo-

wiednich pieśni. Proponuje także zastanowić się nad wyeksponowaniem procesji z Ewangelia, której także towarzyszyłby odpowiedni śpiew.

Pierre Faure z Paryża omawia mszalne śpiewy litanijne (*I canti litanici*), czyli *Kyrie*, Modlitwę powszechną, *Agnus Dei*. Podano także propozycje rozbudowanych i ubogaconych śpiewów litanijnych.

Michel Veuthey zwraca uwagę na możliwości wykorzystania śpiewu w modlitwie eucharystycznej (*La preghiera eucaristica*). Z motywów pastoralnych podkreśla szczególnie teksty przewidziane dla zgromadzenia liturgicznego, czyli *Sanctus*, aklamację po *Mysterium fidei*, *Amen* po doksolgii końcowej. Przedstawia także propozycje nowych rozwiązań, zwłaszcza w kontekście zbliżającego się Jubileuszu i wielkich zgromadzeń liturgicznych w Rzymie.

Jean-Claude Crivelli w swoim wystąpieniu *La salmodia e i suoi versetti* (*Psalmodia i jej wersety*) podkreśla znaczenie psalmodii jako szczególnego gestu liturgicznego. Odwołując się do bogatej tradycji Kościoła w tej kwestii ukazuje, drogi wykorzystania psalmów we współczesnych celebracjach liturgicznych. Swój referat ubogaca konkretnymi propozycjami muzycznymi.

W kolejnym artykule zatytułowanym *Nuova musica per la liturgia* (*Nowa muzyka dla liturgii*), Crispino Valenziano z Rzymu zwraca uwagę, że to, co nazywa się „muzyką świętą”, powinno stać się „muzyką dla liturgii”, która przez swą estetykę i piękno będzie prawdziwym dziełem sztuki — nową muzyką. Tworzenie nowej muzyki dla liturgii powinno prowadzić do symbiozy obu tych rzeczywistości. Autor podaje zasady, jakimi powinni kierować się dziś twórcy muzyki liturgicznej.

Powyższe refleksje podsumował Achille M. Triacca w swoim wystąpieniu *In margine al Seminario di studio* (*Na marginesie Seminarium naukowego*). Zawarł je w następujących punktach: pod znakiem „darmowości”; śpiew i muzyka — „częścią celebracji”; w centrum znajduje się celebracja misterium. W zakończeniu podkreśla się, że muzyka i śpiew należą do dynamiki celebracyjnej i nie można widzieć ich celu tylko w ujęciu antropologicznym, kulturowym, rytualnym i technicznym.

W rubryce *Horizonty* zamieszczono dwa artykuły. W pierwszym z nich *Il matrimonio dono della creazione, e sacramento di salvezza* (*Matrimonio — dar stworzenia i sakrament zbawienia*) Felice Cangelosi przedstawia lektury biblijne i liturgiczne teksty modlitewne zawarte w *Ordo celebrandi matrimonium*. Natomiast Ottorino Pasquato w swoim studium *Spiritualità e preghiera nelle catechesi battesimali di Cirillo di Gerusalemme* (*Duchowość i modlitwa w katechezach chrzcielnych Cyryla Jerozolimskiego*) ukazuje duchowość liturgiczną, która wypływa z katechez mistagogicznych Cyryla Jerozolimskiego.

Natomiast rubryka *Aktualności* obejmuje krótki artykuł Enrico Mazza *La Chiesa fa l'eucaristia e l'eucaristia fa la Chiesa* (*Kościół czyni Eucharystię i Eucharystia czyni Kościół*), w którym znajdujemy refleksję dotyczącą nierozzerwalnego związku Eucharystii z Kościołem.

Ostatnia rubryka stanowi krótkie przedstawienie sympozjów liturgicznych, które odbyły się od maja do grudnia 1998 r. *Dolore dei peccati e rito della Penitenza* (Cierpienie grzechów i ryt pokuty), Mediolan, 5 maj 1998 r. (S. Negruzzo); *Per opera dello Spirito Santo* (Przez działanie Ducha Świętego), Fiuggi, 24–28 sierpień 1998 r. (E. Petrolino); *Comparative Liturgy fifty years after Anton Baumstark* (Liturgia porównawcza w 50 lat po śmierci Antona Baumstarka), Rzym, 25–29 wrzesień 1998 r. (M. Nin); *Identità nazionale, culturale e religiosa* (Tożsamość narodowa, kulturowa i religijna), Rzym, 9–10 październik 1998 r. (G. Ruppi); *Il mistero dell' hodie liturgico* (Misterium „hodie” liturgicznego), Rzym, 15 październik 1999 r. (V. Viola); *The Eucharist Prayer. Theology and Practice* (Modlitwa Eucharystyczna. Teologia i praktyka), Rzym, 11–12 grudzień 1998 r. (V. Trapani).

Czwarty numer periodyku „Rivista Liturgica” wydany w bieżącym roku zawiera w całości przegląd literatury liturgicznej. W rubryce *In memoriam*, otwierającej czwarty zeszyt, Andrea Grillo przedstawia sylwetkę i niektóre prace z dziedziny liturgii zmarłego 18 stycznia 1999 r. Cipriano Vagagginiego.

W notach bibliograficznych zebrano i przedstawiono w sposób tematyczny najnowszą literaturę teologiczno-liturgiczną. Wyszczególniono trzy zagadnienia: *L' omelia* (Homilia) — Vincenzo Raffa; *Il problema pastorale dei divorziati* (Problem pastoralny rozwiedzionych) — Biagio Amata (jest to recenzja książki: Cereti G., *Divorzio, nuove nozze e penitenza nella Chiesa primitiva* [Rozwód, nowe małżeństwo i pokuta w Kościele pierwotnym], (Studi e ricerche, 26), Bologna 1998², 438 s.); *Importanza della continuità della „Traditio” nella Liturgia Romana* (Ważność ciągłości Tradycji w Liturgii rzymskiej) — Biagio Amata (refleksje autora po ponownym wydaniu *Pontyfikału rzymskiego z 1595–1596 r.* i *Mszału rzymskiego z 1570 r.*).

W dalszej części tego numeru następuje prezentacja 104 pozycji książkowych i artykułów z zakresu liturgiki. Pozycje przedstawiono w porządku alfabetycznym. W zakończeniu umieszczono indeks autorów omawianych książek i artykułów oraz indeks analityczno-systematyczny.

ks. Dariusz Kwiatkowski